

Конституційне право; муніципальне право

УДК 342

Калініченко Олександр Федосійович

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*

Калиниченко Александр Федосеевич

*кандидат юридических наук, доцент кафедры права
Киевского кооперативного института бизнеса и права*

Kalinichenko Alexander

*Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law*

Лущик Євгенія Володимирівна

*магістрант
Київського кооперативного інституту бізнесу і права*

Лущик Евгения Владимировна

*магистрант
Киевского кооперативного института бизнеса и права*

Lushchyk Yevheniia

*Master of Arts of the
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law*

**ПРАВО НА СВОБОДУ СВИТОГЛЯДУ І ВІРОСПОВІДАННЯ
ПРАВО НА СВОБОДУ МИРОВОЗЗРЕНИЯ И ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ
THE RIGHT TO FREEDOM OF THOUGHT AND RELIGION**

Анотація. Конституційне право на свободу світогляду і віросповідання є складовою системи конституційних прав і свобод людини і певною мірою формується як конституційно-правовий інститут, який у

широкому розумінні у свою чергу можна розглядати як складову правової системи України в цілому.

Свобода віровизнання та свобода віросповідання людини як загальносоціальні (природні) явища належать до основних прав людини, а саме особистісних. Основні права людини – це певні можливості, необхідні для існування й розвитку в конкретно історичних умовах, які об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей. Терміни “права” і “свободи” людини практично вживаються як синоніми. Якщо зміст поняття “права людини” розкривається через філософську категорію “можливість”, то така його інтерпретація охоплює й свободи людини.

Усе це викликало необхідність створення відповідних умов щодо правового регулювання та забезпечення прав і свобод людини у сфері релігійних відносин як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Основною базою дослідження є Конституція України 1996 р., міжнародно-правові договори та інші джерела.

З метою порівняльно-правового аналізу природи конституційного права людини на свободу світогляду і віросповідання та гарантій їх дотримання в Україні досліджувались наукові джерела та національне законодавство.

Ключові слова: релігія, віросповідання, світогляд, право, свобода.

Анотація. Конституционное право на свободу мировоззрения и вероисповедания является составляющей системы конституционных прав и свобод человека и в определенной степени формируется как конституционно-правовой институт, в широком смысле в свою очередь можно рассматривать как составляющую правовой системы Украины в целом.

Свобода вероисповедания и свобода мировоззрения человека как общесоциальные (природные) явления относятся к основным правам

человека, а именно личностных. Основные права человека - это определенные возможности, необходимые для существования и развития в конкретно исторических условиях, объективно обусловленные достигнутым уровнем развития человечества и должны быть общими и равными для всех людей. Термины "права" и "свободы" человека практически употребляются как синонимы. Если содержание понятия "права человека" раскрывается через философскую категорию "возможность", то такая его интерпретация охватывает и свободы человека.

Все это вызвало необходимость создания соответствующих условий для правового регулирования и обеспечения прав и свобод человека в сфере религиозных отношений, как на национальном, так и на международном уровнях.

Основной базой исследования является Конституция Украины 1996 г., Международно-правовые договоры и другие источники.

С целью сравнительно-правового анализа природы конституционного права человека на свободу мировоззрения и вероисповедания и гарантий их соблюдения в Украине исследовались научные источники и национальное законодательство.

Ключевые слова: *религия, вероисповедание, мировоззрение, право, свобода.*

Summary. *The constitutional right to freedom of thought and religion is an integral part of the system of constitutional rights and freedoms and is formed as a constitutional and legal institution to some extent, which, generally speaking, can be considered as an integral part of the legal system of Ukraine as a whole.*

Freedom of religion as a social (natural) phenomenon belongs to basic human rights, namely, personal. Basic human rights are certain opportunities that are necessary for existence and development in concrete historical conditions that are objectively conditioned by the achieved level of human

development and must be universal and equal for all people. The terms "rights" and "freedom" of man are practically used as synonyms. If the meaning of the concept of "human rights" is interpreted through the philosophical category of "opportunity", then such an interpretation embraces is suitable for "freedom".

All this led to the need to create appropriate conditions for legal regulation and the securement of human rights and freedoms in the religion field, both nationally and internationally.

The basis of the research is the Constitution of Ukraine in 1996, international legal treaties and other sources.

Scientific sources and national legislation were researched for the purpose of comparative legal analysis of the nature of the constitutional human right to freedom of the worldview and religion and the guarantees of their abidance in Ukraine.

Key words: *religion, worldview, right, freedom.*

Постановка проблеми. Для практичного забезпечення дотримання і реалізації конституційного права людини на свободу світогляду і віросповідання велике значення мають гарантії, встановлені в Конституції України та інших актах українського законодавства. Гарантії стосуються трьох напрямів діяльності по забезпеченню права на свободу світогляду та віросповідання, а саме – їх реалізації, охорони та захисту.

Гарантіями конституційних прав і свобод є норми, принципи, умови та засоби, завдяки яким забезпечується реалізація, охорона та захист з боку уповноважених на те органів. Все вище зазначене взаємопов'язане і складає певну систему, яка знаходить своє відображення в чинному законодавстві.

В юридичній літературі питання гарантій досліджувались вченими-юристами [1, с. 49-51] і висловлені різні підходи щодо класифікації загальних гарантій, які розрізняють в залежності від форми закріплення,

характеру визначення правового статусу людини, сфери дії, ступені і характеру державного забезпечення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні найбільш ґрунтовні наукові дослідження законодавства про свободу совісті проведено В.П. Гаєвою, загальнотеоретичні проблеми юридичного забезпечення свободи віросповідання людини— Л.В. Ярмол [2]. Адміністративно-правові проблеми регулювання свободи совісті дослідив у дисертаційній роботі І.М. Компанієць [3]. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання досліджено Г.Л. Сергієнко [4]. У цих дослідженнях частково розглядалися проблеми конституційних прав людини в релігійній сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням статті є з'ясування теоретичних, законодавчих та практичних проблем організаційно-правового механізму конституційно-правового регулювання права людини на свободу світогляду і віросповідання.

Виклад основного матеріалу дослідження. З здобуттям України незалежності, державна політика в релігійних відносинах набула нового значення. В першу чергу це проявляється у створенні конституційно-правових основ свободи совісті, світогляду та віросповідання стало прийняття у 1991 р. першого у законодавчій практиці України Закону України “Про свободу совісті і релігійні організації” [5; 6] а також закріплення цих питань на конституційному рівні.

Стаття 35, Конституції України передбачила, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Зокрема, нею визначено:

«Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої,

безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Відокремлення церкви і релігійних організацій від держави (ч. 3 ст. 35 Конституції України; ст. 5 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації").

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.»

Потрібно відмітити, що сам термін "право на свободу світогляду і віросповідання" в державному законодавстві є новим. Раніше, за радянських часів у Конституції УРСР 1978 року в ст. 50 [7] передбачалось, що "Громадянам України гарантується свобода совісті, тобто право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, висловлювати релігійні або атеїстичні погляди".

Крім того, в значній кількості міжнародних актів щодо прав людини, визнаних Верховною Радою України, передбачається право людини на свободу думки, совісті та релігії. Так, у Загальній декларації прав людини (ст. 18) [8], а також в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 18) закріплено право на свободу думки, совісті та релігії [9].

Здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України. Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави. Держава захищає права і законні інтереси

релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії. Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається [10, с.75].

Водночас держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Забезпечення прав людини на свободу світогляду та віросповідання здійснюється як за допомогою нормативно-правових гарантій, так і шляхом застосуванням організаційно-правових гарантій. Реалізація, охорона і захист релігійних прав людини потребує не тільки встановлення необхідних правових норм та відповідних прав і свобод людини, а також потребує здійснення активних заходів по забезпеченню конкретних норм і вимог чинного законодавства, що стосуються прав людини в релігійній сфері та відповідних прав релігійних організацій.

Безпосереднє здійснення організаційної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування і громадських організацій по забезпеченню прав людини в релігійній сфері відноситься до системи юридичних, конституційно-правових гарантій як їх складова частина. Така

діяльність спрямована насамперед на найбільш повну реалізацію як загальних, так і спеціальних прав людини на свободу світогляду та віросповідання.

В юридичній літературі ряд юристів-конституціоналістів виділяють конституційні гарантії, в які включають загальні гарантії та конституційні гарантії правосуддя, що стосується в повній мірі і організаційно-правових гарантії.

Важливим в цьому відношенні є практичне втілення в життя проголошеннях Конституцією України ознак держави як соціальної і правової [11], а також закріплення в ній таких складових елементів, які можуть визначати державу як світську, а саме: відокремлення церкви від держави, а школи від церкви, невизнання державою жодної релігії як обов'язкової.

Юридичні гарантії, якими є конституційно-правові гарантії організаційно-правового характеру, спрямовані насамперед на забезпечення реалізації, охорону і захист прав людини в релігійній сфері, підтримання режиму законності і правопорядку, на боротьбу з правопорушеннями в цій сфері.

Виконання цього завдання можливо тільки за умов ефективної діяльності органів державної влади, державних правоохоронних та судових органів, їх структурних підрозділів.

Державні гарантії забезпечення прав і свобод людини, в тому числі і в релігійній сфері, передбачається насамперед у Конституції України (ст. 3), яка встановлює головний обов'язок держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а також відповідальність перед людиною у своїй діяльності.

Одним із характерних нормативно-правових актів з питань забезпечення прав людини в релігійній сфері є Указ Президента України від 21 березня 2002 р. "Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання

негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій” [12] в якому з метою створення сприятливих умов для утвердження принципів свободи совісті та віросповідної рівності дано доручення утворити міжвідомчу комісію для підготовки пропозицій щодо відновлення прав в релігійній сфері, які були порушені внаслідок проведення колишнім Союзом РСР тоталітарної політики стосовно релігії, церков і релігійних організацій, розробити пропозиції щодо впровадження духовно-моральних цінностей у навчально-виховний процес та подати їх у встановленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України та ряд інших заходів організаційно-правового характеру.

Серед нормативно-правових актів Президента України в релігійній сфері є також Указ Президента України від 4 березня 1992 р. № 125 “Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна” [13].

Важливим є положення про те, що судові органи мають право вирішувати справи в релігійній та інших сферах як на підставі Конституції України та інших актів законодавства України, так і на підставі міжнародних договорів. При цьому у разі відсутності закону, що регулює спірні відносини, суд має право застосувати закон, який регулює подібні відносини, а за відсутності останнього – виходити із загальних засад та змісту законодавства України.

Виходячи із того, що чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, зокрема ті, що визначають права і свободи людини і громадянина, в тому числі і в релігійній сфері, то суд може керуватися і їх змістом та загальними принципами.

Важливою вимогою законодавства є право громадянина звертатись до суду зі скаргою про порушення релігійних прав як після розгляду її відповідним органом чи службовою особою, так і безпосередньо. При цьому

спосіб захисту своїх прав вибирає сам громадянин.

Висновки та перспективи. На основі викладеного можна зробити певні висновки:

- формулювання зазначеного права людини в Конституції України та Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації” неоднакове, тому необхідно консолідувати ці два нормативно-правові акти;
- елементи свободи віросповідання конкретизовані й більш повно розкрито в зазначеному Законі України;
- відповідно до положень Конституції України елементами права свободи віросповідання є такі можливості: мати релігію або переконання; приймати релігію або переконання; змінювати релігію або переконання; сповідувати будь-яку релігію та виконувати будь-які дії, пов’язані з нею; здобувати релігійну та світську освіту; вимагати заміни виконання одного юридичного обов’язку іншим;
- ураховуючи, що під дію юридичного права підпадають лише зовнішні вияви свободи віросповідання людини, можна стверджувати, що елементами останньої як суб’єктивного юридичного права є такі можливості: приймати релігію або інші переконання за своїм вибором; сповідувати одноособово або разом з іншими будь-яку релігію; не сповідувати жодної релігії; змінювати свої релігійні або інші переконання; здобувати релігійну та (або) світську освіту; вимагати заміни виконання окремих юридичних обов’язків іншими з мотивів релігійних чи інших переконань;
- на підставі аналізу структури свободи віросповідання як суб’єктивного юридичного права поняття цього права визначено як можливість людини приймати, змінювати релігійні або інші переконання, одноособово або спільно з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, здобувати релігійну та (або) світську освіту, а також

- вимагати заміни певних обов'язків перед державою на інші за мотивами релігійних чи інших переконань у випадках, визначених законодавством;
- поряд з діяльністю органів державної влади особливе значення має організаційно-правова діяльність спеціально уповноважених органів державної влади, серед яких слід виділити діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як одну з конституційних організаційно-правових гарантій здійснення прав на свободу світогляду і віросповідання людини, до якого на підставі ст. 55 Конституції України кожна людина може звернутися за захистом своїх прав;
 - судові гарантії захисту прав людини на свободу світогляду і віросповідання і судовий захист прав релігійних організацій здійснюється відповідно до ст. 55 Конституції України, якою передбачено, що кожній людині в разі порушення його релігійних прав і свобод гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Література

1. Шмельова Г. Юридичний механізм забезпечення прав людини (загальнотеоретична характеристика) / Право України. – 1994. – №10. – С. 49–51.
2. Ярмол Л.В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одеська національна юридична академія.– Одеса, 2003. –19 с.
3. Компанієць І.М. Адміністративно-правове регулювання свободи совісті: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. юрид. академія ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 1996. – 22 с.

4. Сергієнко Г.Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантування свободи віросповідання в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.02 / Нац. юр. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2004. – 21 с.
5. “Про свободу совісті та релігійні організації”: Закон України від 23 квітня 1991 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20. – Ст. 277, із змінами та доповненнями.)
6. Про порядок введення в дію Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”: Постанова Верховної Ради Української РСР від 23.04.1991 р. № 988-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 284.
7. Конституція (Основний Закон) УРСР від 20 квітня 1978 р. – К.: Політздат України, 1982. – 48 с.
8. Загальна декларація прав людини. – К.: Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. – 12 с.
9. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. – К.: Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. – 40 с.
10. Скаун О.Ф. Теория государства и права: Учеб. для вузов / О.Ф. Скаун; Ун-т внутр. дел. — Х.: Фирма «Консум», 2000. – С. 278-282.
11. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – 599 с.
12. Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних

організацій: Указ Президента України від 21 березня 2002 р. / Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 563.

13. Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна: Указ Президента України від 4 березня 1992 р. № 125 / Урядовий кур'єр. – 1992, 6 березня. – С. 3.

References

1. Shmelevova G. Legal mechanism of human rights (general theoretical characteristic) / Law of Ukraine. - 1994 - №10. - P. 49-51.
2. Yarmol L.V. Freedom of religion: rights in Ukraine (general theoretical research): Author's abstract. dis ... Candidate lawyer Sciences: 12.00.01 / Odessa National. Law Academy. – Odessa. – 2003. - 19 p.
3. Kompaniets I.M. Administrative and legal regulation of freedom of conscience: Author's abstract. dis ... Candidate lawyer Sciences: 12.00.07 / National. lawyer academy them Yaroslav the Wise. - Kharkiv, 1996. - 22 p.
4. Sergienko G.L. The role of constitutional and legal regulation of relations between the state and religious organizations in guaranteeing freedom of religion in Ukraine: Author's abstract. dis ... Candidate lawyer sciences 12.00.02 / Nats. jur Academy of Ukraine them Yaroslav the Wise. - Kharkiv, 2004. - 21 p.
5. "On Freedom of Conscience and Religious Organizations": Law of Ukraine dated April 23, 1991 / Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. - 1991. - No. 20. - Art. 277, with amendments and additions.)
6. On the procedure for the enactment of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations": Resolution of the Supreme Council of the Ukrainian SSR dated April 23, 1991 No. 988-XII / Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. - 1991. - No. 25. - Art. 284
7. Constitution (Basic Law) of the Ukrainian SSR dated April 20, 1978 - K. : Polestidat of Ukraine, 1982. - 48 p.

8. Universal Declaration of Human Rights. - K .: Ukr. Legal Foundation. View Law, 1995. - 12 p.
9. International Covenant on Civil and Political Rights. Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights. - K .: Ukr. Legal Foundation. View Law, 1995. - 40 p.
10. Skakun O.F. Theory of State and Law: Textbook for high schools / O.F. Racer; Un t in deeds - X .: Firm Konsum, 2000. - P. 278-282.
11. Skrypnyk O.V. Social, legal state in Ukraine: problems of theory and practice: Monograph. - K .: Institution of the State and the right to them. V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 2000 - 599 pp.
12. On urgent measures for the final elimination of the negative consequences of the totalitarian policy of the former USSR in relation to religion and the restoration of violated rights of churches and religious organizations: Decree of the President of Ukraine dated March 21, 2002 / Official Bulletin of Ukraine. - 2002. - No. 12. - Art. 563
13. About measures for the return of religious property to religious organizations: Presidential Decree No. 125 of March 4, 1992 / Government Courier. - 1992, March 6. - P. 3.